

СЫРБАЗ СЫНШЫ
ELEGANT CRITIC

Т.О. АРИПЖАНОВА*

Түйіндемe

Мақалада әдебиеттанушы, сыншы ғалым, академик Серік Қирабаевтың қазақ әдебиетінің өзекті мәселелеріне арналған сын мақалалары мен рецензияларына шолу жасалған.

Кілт сөздер: С.Қирабаев, монография, сыншы, әдеби сын, сыни очерк.

Summary

This article is an overview on the reviews and an urgent problem to criticism akademik Serik Kirabayev.

Keywords: S.Kirabayev, monograph, critic, literary criticism and critical essays.

Бүгінде қазақ әдебиеті ғылымының көш басында тұрған қазақтың біртуар азаматы, ұлағатты ұстаз, еңбекқор зерттеуші, салмақты сыншы, академик Серік Қирабаевтың шығармашылық өмір жолы кімге де болса үлкен өнеге болатыны сөзсіз.

Әдеби-көркем сын, әрине, көпшілік ой-пікірінің жемісі. Бұл салада өзінің бар қуат дарынын әдебиет игілігі үшін сарқа жұмсайтын - сыншылар [1,140].

Сын - өнер, өнер болғанда да өте қиын өнер. Белинскийден бастап бүгінгі белгілі сыншыларға дейін сыншы дарыны өте сирек кездесетін талант екенін, сыншы болу ең қиын да жауапты әлеуметтік-эстетикалық міндет екенін, әрқашан қыл көшірмен жүруге тура келетіндігін айтқандар, жазғандар көп. Соңдықтан елдің көңілін табу оңай емес және біреуге ұнай қояйын деп жарбақтау да шын сыншыға жат қылық. Әдебиеттің өгей ұлы емес, бел баласы болса да оңайлықпен мойындала қоятын, оқығандар түгел қоя қоятын өнер емес, бойындағы дарын қуатын сарқа жұмсайтын, талас-тартыс, дау-дамайдың додасына түсіп, ой-пікір сайысында пыңдалатын өнер. Міне, С.Қирабаевқа тән қасиет [1, 148].

С.Қирабаевтың сыншылық және әдебиеттанушылық еңбектерінің басым бөлігі қазақ совет әдебиетін зерттеуге арналған. Әдеби сынға Абай атындағы педагогикалық институттың екінші курсына оқып жүргенде жазған «Идеясыз жинақ» (Социалистік Қазақстан, 24.X.1948) мақаласымен келіп араласқан С.Қирабаев өмір белеңдерін бүгінде өнімді еңбекпен алып келе жатқан әдебиетші ғалым [2,157].

* Қазақстан инженерлі-педагогикалық Халықтар Достығы университетінің магистранты, Шымкент-Қазақстан.
Undergraduate, Kazakhstan Engineering and Pedagogical University of Friendship of Peoples, Chimkent-Kazakhstan.

Кемел ғалым сынды жасынан-ақ өндірте жазып, әдеби-мәдени үрдістегі алуан құбылыстардың, қыруар туындылардың көркемдік сипаттарын байыптауға ден қойды. Оның қаламынан шыққан 700-ден аса мақаланың салмақты бөлігі әдеби сынға тиесілі [3, 551].

Әдебиет тарихын жете білгендіктен, қай ақынның да шығармаларын немесе шығармашылығын әдебиет дамуының контекстінде қарастыру - өскен сыншылық шеберліктің, өскелең талғамның куәсі. Мәселен, «Поэзиядағы азаматтық әуен» (1976) атты мақаласында тәжірибелі ақындардың «Жастардан бір ерекшелігі - өздері өткен өмір сырын бүгінгі шындықпен сабақтастыра ойлану, уақыт пен адам өміріндегі жаңалықты бай тәжірибе арқылы қорыту өзгешелігінде» - дейді.

Ақындық алымы, мінезі әрқилы дарындарымыздың шығармаларының өмірлік негізі, нақты болмыспен тереңнен тамырласуы, заман мәселесін алға тартуы, тебірене бейнелеуі - әркез сыншы назарынан тыс қалған емес [3, 552], – деп жазады ғалым А.Исмақова. С.Қирабаев «Шыншыл да сыршыл» (1973) атты мақаласында Қасым Аманжоловтың дарынды ақындық таланты мен содан туған жалынды жырларын ерекше бағалайды. Қасымның күшті талантын ол дүние жүзілік поэзияның озық үлгілерінен үйрену үстінде шыңдалып, жетілдірді» - деп «Ғабидоллаға», «Ғалияға жауап», «Тілеу тоғай» т.б. өлеңдеріне өзінің ой-пікірін білдірген [4].

«Жиырма бес», «Қазақстан» өлеңдерінде туған елдің өсу жолын, жаңаруын, жаңа адамның тууын ақындық шабытпен жырлады. Қазақ халқының жаңа тағдырын ол бүкіл совет халқының тағдырымен байланыстыра қарастырды.

Ақын өзінің ел арманын көксеген аталары Абай мен Қорқыт, Асандарға үн қатып, олардың тілегі совет заманында іске асқанын айтып, оларға бүгінгі Қазақстан жайында өлең арқылы әңгімелейді [3.552] - деп сыншы өз пікірін анық айтады.

Әр ақын шығармашылығын немесе жеке туындысын сол кездегі әдеби үрдіспен, өткен кезеңдермен салыстыра қарастыруы – сыншы көзқарасының кеңдігі мен тереңдігінің, біліктілігінің куәсі [3, 552]. «Ақын тағдыры» (1993) атты мақаласында С.Қирабаев: «Қазақ өлеңдерінің тарихы қызық та ұзақ, әрі терең. Оны ойласаң, көз алдыңа қазақ даласындай кең жайылып жатқан өлең, жыр дариясы елестейді. С.Торайғыровтың «Алаш ұраны» өлеңінде патшалықтың құлауына, елдің дербес автономия алуына қуана үн қосылғанын айтады. Өлеңде

Алаш ісіне адалдықты, оны қолдауды уағыздайды, бірлікке, ел тұтастығы үшін күреске шақырады» - деп пікірін білдіреді [5, 125].

Өлеңнің көркемдігіне, айтар ойының шұғыласына мән беру С.Қирабаевтың «Қазақ поэзиясының елу жылдығы», «Лирикалық поэзияның кейбір мәселелері», «Лирика және өмір», «Бейбіт өмір әдебиеті» т.б. көптеген сын еңбектерінен көрінеді. Демек, сыншы өлеңнен ең алдымен өз заманының өзекті мәселелері мен байланысқан ой-толғаныс іздейді және табады да [3, 554].

Сыншының пікірінше, «Бүгінде ақын жырының азаматтық әуенін тану – лирикалық өлеңдерде көрген нәрселерді, ел өміріндегі жаңалықтарды тізе білуінде, тіпті хроника жазуда емес, заман өзгерістерін бойына сіңіре отырып, ақындық шабытпен дәуірдің рухани атмосферасын көркем таныта білуде» [3, 553]

С.Қирабаев - әдебиет өнеріне жан-жақты дайындықпен келген адам. Сыншының таланты сирек кездесетін талант деуде де мән бар, өйткені біреуді жақсы жазуға үйрету, шұрайлы өріске нұсқау, озық үрдісті насихаттауға кеңес беру үшін де өзің қилы мінезді, өмірді де, әрекетті де, ғылымды да, қоғамдық құбылысты, философияны терең білетін оның нәрін жан жүрегіне сіңірген сәулелі ақыл иесі болуың керек. Қирабаев «тайғақ та қатерлі жол» (В.Белинский) жауапкершілігін терең түсініп, мол дайындықпен, сынды өмірдегі кәсібім деп санайтын «нағыз жалын жүрек сыншы» (Қаратаев) дәрежесінде әдебиет майданына араласты [6, 157].

Алдындағы аға буын М.Әуезовтің – Абай, С.Мұқановтың – Шоқан, Б.Кенжебаевтың – Сұлтанмахмұт, Қ.Жұмалиевтің – Махамбет. Е.Б.Смайыловтың – Жамбыл жайындағы ізденісі, сыни очерк, монография жазу дәстүрін жалғастырып, отыз жылдың ішінде атақты «Ғабиден Мұстафин», «Спандияр Көбеев», «Сәкен Сейфуллин», «Жүсіпбек Аймауытов» атты сыни очерк, монографиялар беруі – сыншының үлкен табысы болды [2, 158].

Елуінші жылдары жаңа кезең әдебиеттерін зерттеп, насихаттау талабы қойылғаны баршамызға мәлім. Осы жылдары Мұхтар Әуезовтің басшылығымен «Қазақ совет әдебиеті очерктерін» жазу қолға алынады. Байсалды мақалаларымен, салмақты сөздерімен көзге түсіп жүрген, жасы әлі отызға жетпеген жас сыншыға ұлы жазушы үлкен сенім білдіріп, «Ғабиден Мұстафин туралы портрет жазуға үндейді. С.Смайыұллы бұл тапсырманы ойдағыдай орындап, ғылым жолына түскен жылы «Ғабиден Мұстафин» (1956) деген атпен тұңғыш монографиялық сыни очеркі жарық көреді [3, 556].

Жұрт апшаған жаңалықты алғашқы болып ашуға, бірінші болмаса да бірегейі болып ат салысуға жүрексінбейтін елгезек ғалым 1957 жылы Спандияр Көбеев жөнінде ғылымда мардымды тұжырым жасап, ең алғаш оны монографиялық тұрғыдан зерттеп, тиянақты еңбегін жазып шығады [6, 160].

Алпысыншы жылдары жазықсыз жазықты болып, атылып кеткен Сәкен Сейфуллин, Бейімбет Майлин, Ілияс Жансүгіровтерден тартып, жиырмасыншы, отызыншы жылдары әдебиетімізге үлкен үлес қосқан үлкенді-кішілі дарындар өмірі мен шығармашылығына ден қойылған кезеңде сыншы С.Қирабаев дауыппаз дарын иесі Сәкен Сейфуллиннің тағдырына ен тақты. Онда зерттеуші Сәкен Сейфуллин өмірін жеке дара алмай, өскен ортасы, қанат жайып қалыптастырған қоғамдық әлеуметтік фактор, әдеби қаламгерлік ортамен сабақтастыра қараған, бір ғана қаламгердің әдеби мұрасымен шектелмей, отыз-қырық жылдық әдеби өмірді бай қайшылығымен, табиғи қалпымен көрсететін табиғи еңбек [2,159-160].

Серік Смайылұлы Сәкен Сейфуллин өмірін, творчествосын зерттеп жүріп, онан шыншылдықты, ездік астамшылық, аярлық, құлдық психологияға шекесінен қарайтын тәкаппарлығын үйренеді [6.158].

Бұл еңбек жазушының творчестволық жолын, шеберлігін байсалды зерттеген алғашқы үлкен еңбек болып табылады [7, 413].

Ұзақ жылдар шығармашылығы жабық жатып, кейін ақталған Ж.Аймауытов еңбектерін бастыру, зерттеу ісіне алғашқылардың бірі боп араласты. Қирабаевтың басқаруымен жазушының бес томдық шығармалар жинағы басылады [7, 413]. «Жүсіпбек Аймауытов» атты зерттеуі жарық көреді. Бұл еңбек сыншылық сапта жазылған очерк. Басы шараға түсіп, тағдыры тәлкекке айналған жазушы әдеби мұрасы әлі түгел жинақталып жеткен жоқ. Ал қолға түскен, жинақталып жарияланған дүниелерді барша қауымға жорға стиль төгілген тілі, көркемдік нәрімен таң қалдыруда. Қандай көрнекті қаламгерден айырылғанын үлкен-кіші бүгінгі күні шамалауда. «Өмірінен деректер», «Алғашқы ізденістер», «Үлкен прозаның тұңғышы», «Ақбілек» секілді тарауларға жүйелене жазылған «Жүсіпбек Аймауытов» - алыптар тағдырына деген берекелі бетбұрыстың басы. Бұл еңбек – Жүсіпбектанудың алғашқы қазық-қадаларының бірі. Еңбектің бағалы бір сипаты ғалым жаңа зерттеуі тұсында өзінің ертеде айтқан пікірлерінің бірсыпырасын қайта қараған. Айталық бұрындары «Қалың малды» - қазақтың алғашқы романы ретінде қарайтын сыншы

бұл жолы райдан қайтады. Бұрындары «Тар жол, тайғақ кешуді» үлкен роман үлгісі ретінде қарайтын Серік Қирабаев «Бірақ, бұл тарихи – мемуарлық кітап» - деп, біріншілікті «Қартқожаға» ұсынады. Бұл жолдар мен ойларда өз пікір, көзқарасын қайта қараудан бастап, әдебиетшінің қазақ әдебиеті, оның роман жанры жөнінде ақ сөйлеуі, әділ байлам жасауы бар. Ғалымның өз концепциясын қайта қарап отырған әділетті жүрегі көрінеді [2, 164], – деп ой қорытады профессор Қ.Ергөбек.

Ұстазы Қайнекей Жармағанбетов сыншының сыншылық қабілетінің қалыптасуына, ғылымға келіп, әдебиет зерттеушісі болуына көп еңбегі сіңген болатын. Оның салып берген түзу жолымен жүріп, әдебиет әлеміне үлкен өзгерістер мен тың деректер әкеліп қосты. Айталық, «Өрлеу жолында» (1960), «Октябрь және қазақ әдебиеті» (1968), «Өнер өрісі» (1971), «Әдебиет және дәуір талабы» (1976), «Революция және әдебиет» (2 томдық - 1977), «Шындық және шығарма» (1983), «Талантқа құрмет» (1988), «Әдебиетіміздің ақтандақ беттері» (1995) атты сыни-зерттеу кітаптарының авторы [7, 413]. Осы сыни-зерттеулерінің ішінен «Әдебиетіміздің ақтандақ беттері» атты еңбегіне тоқталсақ. С.Қирабаевтың бұл кітабында жиырма бес мақала енгізілген. Еңбекте қазақ елінің тәуелсіздік жағдайында, ұзақ ғасырлар арасында жасаған мұрасын жинақтап, болашақ ұрпақтың игілігі үшін ауыз әдебиеті мен тарихи әдебиеттің ақтандақ беттерін топтастырған. Мұнда кірген мақалалар, ақталған жазушылар шығармашылығы жайында, бұрын аталып жүрген ақын жазушылардың еңбектерін бүгінгі тұрғыда қайта бағалауға қатысты, олар туралы, жаңаша зерттеулер жасау мақстында жазылған жеке мақалалар мен зерттеулерді қамтиды. Сонымен бірге, оған соңғы жылдары аталып өткен мерейтойлар кезіндегі конференциялар мен жиналыстарда жасалған баяндамалар мен сөйленген сөздер де қайта қаралып, толықтырылып, мақала болып кірген [5, 3].

Жинақтағы «Әдебиет пен өнер – ұлттық идеологияның маңызды саласы», «Әдебиет – ұлттың рухани байлығы», «Қайта құру және әдебиеттану» секілді мақалаларында бүгінгі таңда әдебиет ісін қалай өркендетеміз, ғылымды қалай дамытамыз, әдебиетті қалай зерттеу керек? – дегендей методологиялық мәселелері көрсетілген [2, 163].

Белгілі әдебиеттанушы, сыншы Қ.Ергөбек «Сын мен ғылым сардары» деп аталатын еңбегінде академик С.Қирабаевты тұлғаға айналдырып тұрған ерекшеліктерді атап көрсеткен. Олар мыналар: «1. Әділдігі. 2. Қимыл ілкімділігі. 3. Өзі жазып қана қоймай, белгілі бір

объектіні өзгеге тақырып етіп ұсынар кеңдігі. 4. Қазақ әдебиеті қазынасын орыс тілі арқылы кезінде үлкен аренаға шығарған азаматтығы. 5. Әдеби процесті тұтас көргісі келетін алымдылығы. 6. Ақ деп таныса пікірін батыл қорғайтындығы, қажет пе, өз пікірін қайта қарауға баратын объективтілігі» [8, 338].

Бүгінде ғалымды Тұрсын Сыдықов, Сейіт Қасқабасов, Құлбек Ергөбек секілді замандастары мен құрдастары «Сераған» деп құрмет тұтса, ал оқырман шәкірттері сыншының бойындағы тұнып тұрған кемел қасиеттерінен үлгі-өнеге алады.

С.Қирабаевтың зерттеу, сын еңбектері көркем әдебиеттің сарқылмас қазынасы мен таусылмас байлығы болып қала бермек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Кәкішұлы Т. *Қазақ әдебиеті сынының тарихы*. Алматы, «Білім», 2003.
2. Ергөбек Қ. *Арыстар мен азыстар*. Алматы, «Қазығұрт», 2003.
3. Ісімақова А. *Қазақ әдебиеттану ғылымының тарихы*. Алматы, «ҚазАқпарат», 2008.
4. Қирабаев С. *Әдебиет және дәуір талабы*. Алматы, «Жазушы», 1976.
5. Қирабаев С. *Әдебиетіміздің ақтаңдақ беттері*. Алматы, «Білім», 1995.
6. Сыдықов Т. *Талант тағлымы*. Алматы, «Арыс», 2005.
7. *Қазақ әдебиеті энциклопедия*. Алматы, «Білік», 1999.
8. Ергөбек Қ. *Түрікстан жинағы* (Бесінші кітап). – Түркістан, 2013. –362 б.